

vendékek nagy dolgot csinálnak a vizsgából; tanulói életökben mindenik vizsga megannyi nagy esemény, a vizsgák alkalmával kapott érdemjegyekre nagyon érzékenyek, méltányos azért, hogy a vizsgák és érdemjegyek megállítása azok várához és megtett munkájukhoz képest kellő komolysággal és innepélyességgel történjék.

Tagadhatlanul fel lehet hozni ez ellen, hogy a tehetségesebb és jobb igyekezetű növendékeknél ez által a hiuság tápláltatik, míg a kevesebb képességűek s kevésbé szorgalmasok megszegyenítettnek. A nemes ambíciót sohasem hibáztatom a növendékekben; sok jóra buzdítja, a mellett, hogy a hanyatlás, léhaság és elromlás ellen mondhatni egyedül biztos őr. A hanyagokkal, ha érdemök szerint történik, csak igazságos dolog történjék, a maga rendén van; korán kell megszoknunk az igazságnak előnyeit és terheit.

Továbbá, a vizsga beszámolás; számot ad a növendék félévi munkássága eredményéről, beszámol önmagának az intézetnek és azoknak, kiket sorsa érdekel. A felelősség köteleességét teljesíti; pedig szükséges, hogy a gyermek mindig érezze ezen kötelezettsége teljesítésének mulaszthatatlanságát.

Még csak azt hozom fel, hogy a tanítás egész folyama alatt, bármely tárgy tanítása közben folytonosan arra törekszünk, hogy a növendékek, a mit előadnak, értelmesen, kellően, jól adják elé, s mégis meg kell vallanunk, bajosan érzük el, hogy a növendékek értelmesen és jól adják elé, a mit felmondanak; pedig a fejlett alkotmányos polgári élet, a társadalmi és társulati viszonyok mulhatlanul igénylik nemcsak az értelmes és jó, hanem a szép előadást is. Az iskolának pedig nemcsak az elvont tudományos képzés a célja, az életre is kell növelni a növendékeket; a gymnasiumi tanfolyamnak kiválóan hivatása levén a növendékek szellemi képességeinek a lehetőleg minden oldalú fejlesztése, azok a nyilvános vizsgák, melyeket a gymnasium tart, a növendékekre megannyi előadási próbatételek is, melyekben és a melyek által hivatásuk körének egyik lényeges teljesítésére készülnek.

Kovácsi Antal.

AZ UNITÁRIUS ÉS MÁS KERESZTÉNY EGYHÁZAK NEMZETI CONFERENTIÁJA AMERIKÁBAN, 1878.

Tájékozásul szükségesnek vélem megemlíteni, hogy e nemzeti conferentia 1865-ben, az unio újjáalakítása évében, lón megalapítva

oly célból, hogy az önálló s magukat függetlenül kormányzó, rökönhitű s érzelmű gyülekezetek szorosabb vallás-erkölcsi kötelék által fűzetvén egy testbe, melegebb és hatályosabb egyházi élet létesülne. Főtörekvése az: hogy vallásfelekezeti különbség nélkül egyesítse magában mindazokat, a kik egy közös cél elérésére, a szabadelvű keresztény vallásnak egyetemes szellemben leendő terjesztésére egyesülni akarnak. A nemzeti conferentia és az amerikai unitárius társulat között az a különbség, hogy az előbbi csak minden két évben tart gyűlést, s a különböző ekklézsiák és gyülekezetek küldötteiből alakulván, következőleg egy képviselő testületet képez. Az utóbbi, mely gyűléseit évenként tartja, egy olyan testület, mely jogokkal van felruházva s mintegy állandó választmányául tekinthető az előbbinek. A nemzeti conferentia tanácskozók különböző elvi kérdések felett, javaslatokat tesz, terveket és rendszabályokat készít, de a végrehajtást a társulatra bizza. E két testület együttvéve, egy szellemes író megjegyzése szerint, az amerikai unitáriusoknak: esze, szíve és keze. Ezeknek előrebocsátása után áttérek a conferentia folyamának ismertetésére.

Az értekezetlet september 17-dik s következő napjain folyt le Saratogában, feltűnően meleg részvételével az Egyesült Államokból s ezen kívül az angol uralom alatt levő Canadából összegyűlt követeknek. Ily sikerült és népes még egyszer sem volt a conferentia. A lapok ehagadtatással s magasztalással írnak róla. Mintegy 3000-re lehet tenni a jelenvoltak számát. Jellemző, hogy az értekezetlet egy methodista templomban tartották. Ugyanis az 1876-ki conferentia alkalmával felmerült az a kérdés, hogy az 1878-ki conferentia megtartására egy alkalmasabb helyiséget kellene keresni a jelenleginél; s midőn javában folyt a pro et contra a helyiség felett, egy a legtöbb előtt ismeretlen egyén, szót kérve az elnöktől, kijelenti, hogy ő methodista pap, s minthogy az ő ekklézsiája temploma a legnagyobb egész Saratogában, készséggel bocsátja a conferentia rendelkezésére. Ez ajánlat általános tetszéssel fogadtattott. A methodista pap ígérését be is váltotta, s így az ő templomában folyt le az 1878-ki conferentia.

Az értekezetletet isteni tisztelet előzte meg. Herford Brooke jeles lelkes tartott kitűnő egyházi beszédet, melyben a gyakorlati és egyszerű prédikálás előnyeit s hasznosságát fejtegette. Az isteni tisztelet végeztével Hoar Judge elnök meleg szavakkal üdvözölte a hallgatóságot, mint az isteni szeretet és emberi jólét tanában hi-

vöket, s mint olyanokat, a kik a kegyesség, áldozatkészség, szabadság, kiengesztelődés és igazságosság evangéliumát vallják. A három napig tartott értekezleten sok üdvös munkát végeztek. A nevelésügy, a missio s más egyházi kérdések elintézésén kívül, volt három érdekes felolvasás, melyek közül a legnagyobb hatást a hirneves Clarke Freeman Jakab „Uj theologia“ című felolvasása keltette. Hely szűke miatt mellőzve a többi felolvasást s más helyi érdekekkel biró eseményeit a gyűlésnek, különös érdekességénél fogva csak a Clarke. felolvasását közöljük.

„Bizonyos értelemben, mondá felolvasó, nincs új theologia.

Theologus, eredeti értelemben azt jelenti, a ki maga az Isten igéje; azt, a ki által Isten magát kinyilatkoztatja. E szerint Orpheus, Musaeus és más próféták: theologusok voltak. A szó legmagasabb érteelmében a theologia régibb, mint a vallás; mert az isteni kijelentés, melyből a vallás származott. Közönséges értelemben theologia csak az istenről szóló ige. De ha magasabb szempontból tekintjük, kezdettől fogva létezett. A testté lett ige nem új kijelentés, hanem az, a mi Ábrahám előtt is megvolt, t. i. az isteni szózat ama része, mely a világ hitében feltalálható és a mely nélkül semmi sem teremtett, a mi létre jött. Ily értelemben a kereszténység nem zavarja meg a természet folyamát, hanem öszhangzatban áll a természettudománnyal, a mely elismeri egy folytonos egyetemes törvénynek a szükségességét. A mit a tudomány állit a természetben működő törvényről, ugyanaz állítja a theologia istenről. A hol a theologia azt mondja: „ő“ a tudomány ugy szól, hogy „az“, mindenik saját szavait használva. A tudomány, mivel külső alakokkal és külső mozgásokkal foglalkozik, mutató névmást használ, hogy annál jobban fentartsa hatalmát a dolgok felett; de a theológiának, mivel a mindenség forrásához és központjához hatol, ugy kell beszélnie a legfőbb lényről, mint személyről, mert csak saját személyi ugyanazonosságunkban találjuk fel egy élő központi egységnek a megfogását. Minden egyéb, mit tudunk, jó és meggy s részekre osztható. Ha tehát a természetben valódi egységről akarunk fogalmat alkotni, kénytelenek vagyunk elhínni saját szerkezeténél fogva ugy fogni fel, mint személyt.

De miért kell ily nemű lételegységet elfogadnunk, kérddheti valaki? Nem elégedhetünk meg a jelenségek bámulatos játékaival, az alakok változatosságával és a dolgoknak folytonosan változó látzatával? Azt állítják, hogy mi csupán csak jelenségeket: egyes

jelenségeket ismerünk, a melyek tények és csoportosított jelenségeket, a melyek törvények. Ha ez igaz lenne, akkor a theologiának természetesen vége volna. De a theológiával a tudomány is elébb vagy utóbb megszűnnék; mert, ha a teremtetést úgy kell tekintennünk, mint összezavart jelenségek rohamos árját, a tudomány legbensőbb élete, mely egyetemes rend és központi egység után törekszik, megszűnnék. És ez az egység, mely épen úgy a tudomány célja, mint a theológiáé, még nagyobb változatosságban fejlődik ki. Az a gyarapodás és fejlődés, — vagy a legújabb műszóval élve, — az evolutio bizonyos törvényét követi. A kifejezés új, de az eszme régi. Jézus az evolutionnak bizonyos formuláját adta, midőn így szólt: „Ne gondoljátok, hogy jöttem a törvénynek és prófétáknak eltörlésére. Nem jöttem, hogy eltöröljem, hanem inkább, hogy betöltsém.“ Evolutio annyit tesz, mint: betöltés, tökéletességre való vitel. És így a theologiabeli mindennemű előhaladásnak az evolutio törvényét kell követnie, még pedig nem mellőzésével a multnak, hanem betöltésével. Az Ábrahám és a pátriárkák vallása a Mózesében tökélyesült, a Mózes vallása pedig a Jézusében. A Jézus vallása pedig tökélyesülni fog, mint a multban történt a kereszténységnek magasabb kifejlődésében. A héber formából fejlődött a Pál által tanított általános vallási forma, a középkori formából pedig a protestans orthodoxiáé. Most új átváltozás útjában van; de ez az átváltozás nem a fejlődés vonalán kívül történik, hanem a fejlődésnek egy más stadiuma lesz.

Itt Clarke a Spencer Herbert „Sociológiájából“ (társadalomtan) idéz oly értelemben, hogy ha a theologiai irány következményei veszélyesek voltak, az anti-theológiáé még inkább azok lehetnek; a mennyiben az utóbbi irány nemcsak magaszertü hibákra vezet, hanem oly ellenzékszellemet kelt a multnak mind igazságai, mind hibái iránt, hogy az által meggátolja az új igazságnak, mely csak a régiből származhatik, a kifejlődését.

Ezért azt következtethetjük, hogy a multbeli theologiának alapelvei, bizonyos magasabb formában, a jövő theológiájában feltalálhatóak. Az egység és változatosság, az állomány és alak, az ok és eredmény, a véges és végetlen, a vég-ok, az igaz és nem igaz és az isteni személyiség eszméje változhatik, de a gondolatnak minden iránybeli előhaladásával magasztosabbá és nemesebbé fejlődik. Ugyanaz a hatalmas erő, mely a physikai természetet tökéletes rendben tartja: áthat, az erkölcsi törvényeknél fogva, a lelkilét szent, nagy birodalmába.

Az előadott elvek azt mutatják, hogy az evolutio törvénye szerint a theologiabeli anthropologia ellen tett sok ellenvetésnek el kell esni. Ha a végetlen lényt olyannak gondoljuk, mint magunkat, ez kétségkívül olyan theológiát teremt, melynek sorsa a megsemmisülés: De az istenségről való fogalmunkban mindig megmarad az emberi öntudat bizonyos állománya. Egy felettünk való, de önmagunkhoz hasonló isten egyedül a mi imádásunk tárgya. Az összes emberiség vallása eddigelé a fejlődés eme vonalán haladott. A B u d d h á t imádó négy százezer millió egyén isteni embert imád. Egyiptom istenei férfiak és nők voltak. Görögország, Róma és Scandinavia, valamint az összes polytheismus istenei igenis emberiek. És a három nagy monotheismus legfőbb lényei szintén ilyenek. És miért ne? Az emberi lélek nem a legfőbb tény-e mindenemü ismeretünkben? Ha a vallás lényege titokszerűség, van-e a titokszerűségnek kiválóbb alakja az emberi léleknél? Ha az imádás lényege az erő imádásában áll; milyen erőt ismerünk, mely összehasonlítható lenne amaz észbeli erővel, mely felfoghatja a mindenséget, és a melynek alkotásai épen oly örökkévalók, mint magáé a természeté? Mikor azért azt mondják nekünk, hogy ne tulajdonítsunk az istenségnek tervszerűséget, mert ez által emberhez hasonlóvá teszszük; erre helyesen felelhetjük, hogy épen azért teszszük. A terv t. i. az eszközöknek a célhoz szabása, az emberiségnek általános tulajdonsága. Terv vonul végig a fejlődés folyamán: a legegyszerűbb kunyhó építésétől vagy a vadember botja faragásától egy Parthenon, egy Apolló vagy Hamletig. Miért végződnek be itten a tervszerűség? Miért ne lehetne a világ épen az isten trónjáig érő értelmek szent hierarchiájának folytonos műve?

Van tehát állományos theologia és alakias theologia; az első változhatatlan, ámbár a tapasztalatnál fogva mélyebb és tökéletesebb lehet; a második halad a haladó gondolattal. Az állományos theologia, mely tulajdonképen a végetlen ismerete a végesben, gyarapodhatik, de meg nem senmisülhet. Az az isteni szellem az emberi lélekben, és ha egyszer láttuk, éreztük és megismertük, mindig ott marad vagy vigasztalva, vagy feddve, vagy szeretve, vagy ítélve. Az állományos theológiát illetőleg, tehát, mi elvetjük a meg nem ismerhetés elméletét, a mely tagadja a tárgy valóságát. Megengedjük, hogy minden hit viszonyos (relative), de az ismeret, ha van ismeret, viszonytalan (absolute). Az nem tétovázó indulat vagy határozatlan érzelen. Az emberi nem ép oly erősen ragaszkodik a végetlenhez, mint a végeshez.

Áttérve az alakias theológiára, úgy találjuk, hogy ez a multban a fetichismusból, bálványimádásból, polytheismusból és monotheismusból fejlett keresztény monotheismussá. Ebben ismét feltaláljuk a szertartásos egyházi, pietisticus és hivatalos theológiát. Mind e theológiák tért nyertek és rendre mind hitformákká alakultak. A régi rendszerek most összeomlóban vannak. A mai orthodoxia nagyon különbözik a hajdanitól, és annyira haladott, hogy unitárius atyáink eretnekségét tekinthetjük a jelen orthodoxiájának. A Scotiában levő három nagy presbiterianus felekezet nagyon is tele van eretnekséggel, a mely az angol egyházban is folytonosan növekedik. Ez utóbbi egy népes synodusán kijelentette, hogy az angol egyházban nincs oly püspök vagy pap, a ki himé az athanasiusféle hitvallást, a melyet mindazáltal egy évben négyszer innepélyesen elolvannak minden templomban. A régi merev orthodoxia kezd gyorsan eltűnni a világ minden protestans egyházából. S mi van hivatva a helyét elfoglalni? A felelet az előadott elvek szerint nem nehéz. Az új theologia létrehozása nem egy gondolkozó vagy a gondolkozók egy osztályának lesz a művé. A mint a vallásos élet fejlődik, az új hitvallás a szerint alakul és a vallásos élet fejlődéséhez újra hozzá fog járulni. Proféták és gondolkozók e haladást elősegíthetik, feltéve, ha a fejlődés útját követve munkálnak, máskülönben nem. Az új theologia tehát keresztény theologia lesz, mert az emberiség legbensőbb vallásos élete még mindig a keresztény fejlődés útján halad. A keresztény vallás ereje, mint lelki élet, mint az egyházközségek és nemzetek nemes élte, távolról sincs kimerítve. Azok, a kik a kereszténységet multbeli hitágazatainak valamelyikével azonosítják, és ezeket a hanyatlás stadiumában látják, természetesen jósolhatják a kereszténységnek gyors letűnését. De a kereszténység egyik hitvallást a másik után túlélte, és valahányszor a vallásos élet újra fejlődik, az új hitvallás mindig ahhoz alkalmazkodik. Mi mindig nagy fontosságot tulajdonítunk az olyan gondolatnak, a melyről feltehetjük, hogy életet tud teremteni. A jövő hitvallása, épen mint a múlté, új életnek lesz a kifejezése; és mint-hogy a kereszténység még most is fejlődő és tevékeny erő — most is szellemi és erkölcsi élet — az új theológiának szükségképen kereszténynek kell lennie. Krisztus lesz az új theologia központja, épen úgy, mint főalakja az emberi történelemnek.

Az új theologia optimista is lesz. Korunkig a theologia legtöbbször dualisticus volt, a mely szerint a mindenség egyik felét: Isten,

a másik felét pedig a sátán kormányozta. Ez onnan van, mert az emberek nem tudták felfogni Istennek a rossz feletti hatalmát. A régi theologia e szerint az istenben való hitetlenségnek volt az ábrázolása; mert isten voltaképen maga a jóság, és a jóság mindenhatóságában nem himni annyi, mint kétségbe vonni az isten mindenható voltát. Régen azt gondolták, hogy a vallást csak félelem által lehet fentartani, az embereket a pokollal való rettentés által megmenteni és az eretnekség terjedését üldözés által megakadályozni. Az új theológiának erősebb hite lesz a jóság erejében a melyet Jézus képviselt, s az ő szeretetét követve, minden ellen-ségen diadalmaskodni fog. Azt mondani, hogy Jézus: a Krisztus — mely az egyház eredeti és főhitvallása volt -- annyi, mint azt mondani, hogy a Krisztusban megtestesült szeretet elve nem csupán csak jóság, hanem egyszersmind erő is; és az új theologia, mely keresztény lesz, azt fogja hirdetni, hogy: a jóság, igazság, és szeretet mindenhatók az egész világon; hogy minden rossz mulékony s hogy a bűnnek nincs semminemű állománya. Ebben a hitben fog a kereszténység győzni.

Végre az új theologia nem kizáró (exclusive), hanem befogadó (inclusive) lesz; nem veszi körül falakkal az egyházat, mintha az egy védelmezett erőd volna, hanem munkásokat küld ki az aratásra minden irányban, a hol az isteni magvető elhintette a magvakat. Ha az isten mutatott fel valamit a világnak egy Confucius vagy Zoroaster, egy Buddha vagy Mohammed, egy Socrates vagy Plato által: a jövő theológiájának vendégszeretete tág ajtót fog nyitni annak befogadására. És így a Krisztus az igazság szétszórt sugarait egy központba fogja gyűjteni, s az ő nagy elégtétele tisztább és teljesebb magyarázatot és értelmet fog nyerni.

Kovács János.

LEVELEZÉS.

Budapest, nov. 3-án, 1878.

Tisztelt szerkesztő úr!

Unitárius hitrokonink Budapesten ma d. e. isteni tiszteletet tartottak Hajós János gondnokunk szállásán. Istennek hála, egy nagy szobát úgy megtöltöttünk, hogy alig lehetett mozogni benne.